

Eläkeläiset hyväntekeväisyysruoka-avun asiakkaina

TUOMO LAIHALA

Johdanto

Hyväntekeväisyysruoka-apu oli Suomessa marginaalista ennen 1990-luvun lamaa, ja avunsaajat tulivat yhteiskunnan reunamilta. Lamavuosina ruoka-avun tarve räjähti laajan työttömyysongelman seurauksena ja uusia toimipisteitä, kuten seurakuntien ruokapankkeja ja työttömien ruokailupaikkoja, perustettiin eri puolille Suomea. Hätäavuksi tarkoitettu toiminta vakiintui vuosien kuluessa osaksi yhteiskunnan virallisia turvaverkkoja paikkaavaa toimintaa. Nyt 2010-luvulla vaikuttaa jopa siltä, ettei avuntarpeen lakkaamiseen enää uskota. Kehittämishankkeissa keskitytään ruoka-avun jakoverkostojen uudelleenorganisointiin sen sijaan, että etsittäisiin sosiaalipoliittisia keinoja avuntarpeen ja sen taustalla olevan köyhyyden vähentämiseksi.

Suomalaisen ruoka-avun kehitys on seurannut hienoisella viiveellä kansainvälisiä trendejä. Laajamittainen välitön avuntarve syntyy yleensä voimakkaan taloudellisen taantuman seurauksena. Taantuma aiheuttaa usein myös sosiaaliturvan leikkauksia ja perusturvaetuuksien jäädytyksiä, mikä puolestaan pakottaa laajan hyväntekeväisyysverkoston perustamiseen (Silvasti & Karjalainen 2014). Avuntarve pakottaa avuntarjoajat jatkamaan toimintaansa ja johtaa uusien toimijaverkostojen perustamiseen. Pitkittyessään lahjoitus- ja ylijäämäruoan jakaminen on monissa länsimaissa muuttunut 2000-luvun aikana sosiaalisesti aikaisempaa hyväksyttävämmäksi (Riches 2018).

Suomalaiseen leipäjonoon turvautuu tyyppisesti työtön tai eläkeläinen. Tässä tutkimuksessa tar-

kastelen ruoka-apuun turvautuvia eläkeläisiä ensimmäistä kertaa laajan määrällisen aineiston avulla. Analysoin, 1) miten ruoka-apuun turvautuvat eläkeläiset eroavat taustatekijöiltään muista ruoka-avun asiakkaista, 2) kuinka usein ruoka-apuun turvaututaan ja millaiseksi ruoka-avun hakeminen ja saaminen koetaan, 3) missä määrin ruoka-apuun turvautuvat eläkeläiset ovat muiden tukitai apumuotojen parissa sekä 4) miten ruoka-apuun turvautuvat eläkeläiset kokevat taloudellista huono-osaisuutta ja mitkä tekijät selittävät taloudellisen huono-osaisuuden kokemusta.

Eläkkeellä olevien avunsaajien tarkastelu on erityisen tärkeää, sillä heidän suuri määränsä viittaa mittavaan eläkeläisköyhyysoongelmaan. Vaikka eläkeläisiä turvautuu apuun muita väestöryhmiä enemmän, monet uusia tai vaihtoehtoisia avustusmuotoja kehittävät osallistavat kehittämishankkeet, asukastalot ja matalan kynnyksen toimipisteet on suunnattu väestöryhmille, joilla on vielä mahdollisuuksia löytää polkuja työelämään. Vanhuus- tai työkyvyttömyyseläkeläisiltä työelämäpolut ovat usein jo sulkeutuneet, mutta heidän oikeutensa hyvinvointiin ja osallisuuden kokemukseen on sama kuin muillakin väestöryhmillä.

Aiempi tutkimus

1990-luvun leipäjonoja kansoittivat ennen kaikkea työttömät miehet, jotka olivat laman seurauksena ajautuneet taloudellisiin vaikeuksiin (Hippi 1997). Laman jälkeen eläkeläisten määrä työttömien rinnalla kasvoi. Esimerkiksi Helsingin Myllypuron toimipisteen suurimmat kävijäryhmät olivat 2000-luvun alussa työmarkkinatukea saavien työttömien lisäksi vanhukset ja ylipäättään

Tutkimus on saanut rahoitusta Eläketurvakeskukselta.

eläkeläiset (Siiki 2008). Suomalainen köyhyys paljastui aiempaa monimuotoisemmaksi, sillä leipäjonot toivat myös naisköyhyyden katukuvaan (Laihiala 2018).

Ruoka-apuun turvautuvista eläkeläisistä on niukasti aiempaa tutkimusta, vaikka heidät mainitaan kaikissa 2000-luvulla leipäjonoista kirjoitetuissa tutkimuksissa yhtenä merkittävimmistä apuun turvautuvista ryhmistä. Leipäjonon lisäksi eläkeläiset ovat hyvin suuri ryhmä diakonia-avustusten hakijoina joskin työssäkäyvien, työkäisten ja lapsiperheiden avuntarpeen kerrotaan kasvaneen viime vuosina (Gävert 2016).

Tulojen ja terveysmenojen epäsuhta pakottaa turvautumaan ruoka-apuun. Helsingin Myllypuron elintarvikeavun toiminnanjohtaja Sinikka Backman on nähnyt työssään, että eläkkeet ovat niin pieniä, että eläkeläiset joutuvat valitsemaan, ostavatko lääkkeitä vai ruokaa (Kirkko & Kaupunki 2018). Terveystuoto- ja lääkemenot ovatkin tyyppinen asia, jossa eläkeläiset kokevat toimeentulovaikeuksia (Ahonen ym. 2018).

Leipäjonoista on julkaistu viime vuosina kolme väitöskirjaa. Niissä ei ole kuitenkaan erityisesti tutkittu, miksi eläkeläiset turvautuvat ruoka-apuun sankoin joukoin (Salonen 2016; Ohisalo 2017; Laihiala 2018). Huono-osaisin Suomi -hankkeen tutkimuksissa ilmenee, etteivät eläkeläiset kärsi velkaantumisesta, tulojen ja menojen epäsuhdasta sekä syvästä kasautuneesta huono-osaisuudesta yhtä paljon kuin työttömät avunsaajat (Ohisalo ym. 2015). Toisaalta eläkeläiset, iäkkäät ja naiset identifioivat itsensä huono-osaisiin muita ryhmiä useammin. Myös häpeän kokeminen ruoka-apuun turvautumisesta on iäkkäiden ja naisten kohdalla yleistä (Laihiala 2018).

Tutkimustiedon puute johtuu osittain siitä, ettei ruoka-apuun turvautuvista ole luotettavaa tilastointia. Tuoreimpien arvioiden mukaan ruoka-apuun turvautuu vuosittain ainakin 100 000 suomalaista (Kirkkopalvelut 2016). Maria Ohisalon ja Juho Saaren (2014) tutkimuksessa ilmeni, että ruoka-avun saajista 40 prosenttia oli eläkeläisiä. Tämä tarkoittaisi, että ruoka-apuun turvautuu vuosittain Rauman kokoisen kaupungin verran eläkeläisiä. Eläkeläisten yliedustus on merkittävää, sillä väestöstä noin 30 prosenttia oli eläkkeensaajia vuonna 2012. Eläkeläisten suuri määrä leipäjonossa on epäsuhdassa virallisten köyhyys- ja toimeentulotilastojen kanssa. Väestötasolla eläkeläisten toimeentulo on parantunut usealla taloudellisen toimeentulon mittarilla ja asema suh-

teessa palkansaajiin pysynyt vakaana (Kuivalainen ym. 2017). Vakavaa aineellista puutetta kokee alle kaksi prosenttia eläkeikäisistä (Ahonen ym. 2017). Minimibudjetteihin perustuvalla köyhyysmittareilla eläkeikäisten köyhyys on ollut hyvin alhaista, 1,5 prosenttia (Mäkinen 2017).

Aineisto

Tämä analyysi perustuu kahteen Huono-osaisin Suomi (Huso) -hankkeen keräämään kyselyaineistoon. Laajempi kahdesta aineistosta on 36 suomalaisesta ruoka-avun toimipisteestä kerätty ns. Huso-aineisto (N = 3 474). Aineistonkeruu toteutettiin vuosina 2012–2013 Kuopiossa (N = 306), Espoossa (N = 305), Helsingissä (N = 396), Vantaalla (N = 204), Porissa (N = 308), Jyväskylässä (N = 292), Turussa (N = 331), Mikkelissä (N = 300), Tampereella (N = 354), Lahdessa (N = 168) ja Porvoossa (N = 105). Lisäksi Kirkkopalvelut keräsi näytteen (N = 405) seitsemän EU-ruokaa jakaneen seurakunnan ruokapankista: Jurvasta, Kurikasta, Lahdesta, Lieksasta, Ranualta, Seinäjoelta ja Sääksmäeltä. Pienempi aineisto on 829 vastaajan kyselyaineisto, joka kerättiin Helsingissä Myllypuron toimipisteessä ja Heikki Hurstin Helsinginkadun toimipisteessä syksyllä 2016.

Huso-aineisto on edelleen kattavin väestönäyte ruoka-apuun turvautuvista suomalaisista. Siksi tässä tutkimuksessa keskitytään sen analysoimiseen uudemman mutta pienemmän paikallisen aineiston sijaan. Vastauksia sekä kysymyksiä aineiston yleistettävyydestä ja edustavuudesta on pohdittu väitöskirjoissa (Ohisalo 2017; Laihiala 2018).

Huso-aineiston vastaajista 1 260 on eläkeläisiä (38,4 prosenttia kysymykseen vastanneista, ks. Taulukko 1). Vuonna 2012 Helsingissä kyselyyn vastanneiden eläkeläisten osuus oli 34,7 prosenttia, kun taas syksyllä 2016 tehty kysely tavoitti 252 eläkeläistä kahdesta toimipisteestä Helsingistä (35,2 prosenttia vastaajista, ks. taulukko 1). Eläkeläisten osuus on siis säilynyt muuttumattomana vuosien 2012 ja 2016 välillä. Tuoreinta tutkimustietoa on syksyllä 2018 julkaistussa raportissa (SPR 2018), jossa tarkasteltiin ruoka-apuun turvautuvia Kemissä ja Rovaniemellä. Kyselyyn vastanneista 37 prosenttia oli eläkkeellä: reilu viidennes heistä oli työkyvyttömyyseläkkeellä ja noin 15 prosenttia vanhuuseläkkeellä.

Taulukko 1. Ruoka-apuun turvautuminen vastaajan pääasiallisen toiminnan mukaan

Pääasiallinen toiminta	Huso 2012–2013		Helsinki 2016	
	N	%	N	%
”Kotona”	240	7,3	45	6,3
Eläkeläinen	1 260	38,4	252	35,2
Työtön tai lomautettu	1 260	38,4	313	43,7
Opiskelija	215	6,6	39	5,4
Työssä määrä- tai osa-aikaisesti	185	5,6	46	6,4
Työssä pysyvästi	120	3,7	21	2,9
Yhteensä	3 280	100	716	100

Miten eläkeläiset eroavat taustatekijöiltään muista ruoka-avun asiakkaista?

Alle 65-vuotiaat eläkeläiset ovat pääsääntöisesti varhaiseläkkeellä, käytännössä työkyvyttömyyseläkkeellä. Koska eri elämänvaiheissa olevien eläkeläisten arki ja avuntarve voivat erota toisistaan merkittävästi, tässä analyysissä tarkastellaan alle ja yli 65-vuotiaita eläkeläisiä erikseen.

Lähes yhdeksän kymmenestä ruoka-apuun turvautuvasta eläkeläisestä on yli 45-vuotias. Suurimmat ikäryhmät ovat yli 65-vuotiaat (43,1 %) ja 56–65-vuotiaat (34,6 %). Keski-ikäisten ja ikääntyneiden suuri edustus eläkkeensaajien keskuudessa ei luonnollisesti ole mitenkään yllättävää. Huomionarvoista ikäjakauman tarkastelussa on, että 56–65-vuotiaat eläkeläiset ovat voimakkaimmin yliedustettuina leipäjonossa, sillä kaikista eläkkeensaajista tämän ikäisiä on 15 prosenttia. Vastaavasti 65 vuotta täyttäneet eläkeläiset ovat selvästi aliedustettuna: kaikista eläkkeensaajista heitä on 78 prosenttia (Kuivalainen ym. 2017, 46). Tulokset osoittavat, että ruoka-apuun turvautuvista eläkeläisistä runsas puolet ei ole vielä vanhuuseläkeikäisiä¹. (Eläkeläisten ja muiden ruoka-avun saajien taustatietoja, ks. liitetaulukko 1, www.julkari.fi.)

Ruoka-avun eläkeläisasiakkaista naisia on 56 prosenttia, siinä missä Suomen kaikista eläkkeensaajista naisia on 55 prosenttia (ETK 2018). Kumpikaan sukupuoli ei siis ole erityisemmin yliedustettuna. Suurimmat ruoka-apuun turvautuvat elä-

keläisryhmät ovat 65 vuotta täyttäneet naiset ja alle 65-vuotiaat miehet. Ruoka-apuun turvautuvista 65 vuotta täyttäneistä eläkeläisistä kaksi kolmesta (67 %) on naisia, ja alle 65-vuotiaista eläkeläisistä puolestaan 52 prosenttia on miehiä.

Eläkeläisistä puolet on suorittanut vain perus- tai kansakoulun, muista avunsaajista kolmannes. Matalasti koulutetuilla eläkeläisillä on pääsääntöisesti korkeammin koulutettuja pienemmät eläkkeet. Matalampi koulutus liittyy myös ikään: vanhemmilla ikäryhmillä on alempi koulutustaso. Suuri enemmistö on Suomen kansalaisia. Ruoka-apuun turvautuvista eläkeläisistä heitä on peräti 91 prosenttia. Alle 65-vuotiaat ovat lähes kaikki Suomen kansalaisia.

Peräti 65 prosenttia ruoka-apuun turvautuvista eläkeläisistä asuu yhden aikuisikäisen elättäjän kotitaloudessa. Lisäksi tyypillistä on vuokra-asuminen. Koko aineiston eläkeläisistä joka neljäs asuu omistusasunnossa, Helsingin kahden leipäjonon asiakkaista vain noin kymmenes. Vuokralla asuminen yhdistyy siis ruoka-avun tarpeeseen. Yhden vuokralla asuvan pienituloisen asumiskustannusrasite on tunnetusti suuri; yksin asuvilla suurempi osa tuloista kuluu pakollisiin asumismenoihin kuin pariskunnilla tai omistusasunnossa asuvilla. Vaikka omistusasuminen näyttää suojaavaan leipäjonolta, omistusasuminen on eläkeläisillä selvästi yleisempää kuin muilla avunsaajaryhmillä.

Alle 65-vuotiaat eläkeläiset asuvat 65 vuotta täyttäneitä useammin vuokralla. Myös asunnotomia tai tukiasunnossa asuvia on hieman enemmän alle 65-vuotiaiden keskuudessa. Alle 65-vuotiaista eläkeläisistä kaksi kolmesta saa kansaneläkettä, 65 vuotta täyttäneistä 71 prosenttia. Kansaneläkkeen saajat ovat ruoka-apuun turvautuvien joukossa selvästi yliedustettuina, siinä missä kai-

¹ Valtaosa ruoka-avun asiakkaista saa kansaneläkettä, jonka alaikäraja on 65 vuotta. Vaikka työeläkkeessä vanhuuseläkkeen alaikäraja olikin aineistonkeruuhetkellä 63 vuotta, 65 vuotta täyttäneet tulkitaan tässä vanhuuseläkeläisiksi

kista eläkkeensaajista vain kaksi viidestä saa kansaneläkettä (ETK 2018).

Kahden eläkeläisikäryhmän tarkastelu osoittaa, että ryhmät eroavat sukupuolen lisäksi myös taloudellisilta resursseiltaan. 65 vuotta täyttäneet eläkeläiset ovat usein naisia. Heistä kolmannes asuu omistusasunnossa, kun taas nuoremmissa eläkeläisissä on hieman enemmän miehiä ja harvempi kuin joka viides asuu omistusasunnossa.

Kuinka usein ruoka-apuun turvaututaan ja millaiseksi ruoka-avun hakeminen ja saaminen koetaan

Mitä säännöllisemmin apuun joutuu turvautumaan, sitä haavoittuvammassa taloudellisessa asemassa voidaan hakijan päätellä olevan. Tulokset osoittavat, että eläkeläiset turvautuvat säännöllisemmin ruoka-apuun kuin ne avunsaajat, jotka eivät ole eläkkeellä (taulukko 2). Ruoka-apuun turvautuminen viikoittain on yleisempää 65 vuotta täyttäneiden eläkeläisten keskuudessa kuin alle 65-vuotiaiden eläkeläisten. Kaiken kaikkiaan ruoka-apuun turvautuvista eläkeläisistä noin 60 prosenttia turvautuu ruoka-apuun keskimäärin joka toinen viikko tai useammin. Kaksi viidestä turvautuu ruoka-apuun keskimäärin kerran kuukaudessa tai sitä harvemmin.

Helsingissä syksyllä 2016 toteutetussa kyselyssä ilmenee, että monet eläkeläiset ovat ruoka-avun pitkäaikaisasiakkaita: lähes kaikki ovat turvautuneet ruoka-apuun yli vuoden ajan (ks. taulukko 3). Lähes puolet (47 %) eläkeläisistä on turvautunut ruoka-apuun vähintään kolmen vuoden ajan ja runsas kymmenes (11 %) peräti kymmenen vuoden ajan. Monen avunsaajan kohdalla tilanne merkitsee riippuvaiseksi tulemistä hyväntekeväisyysavusta, kun arjessa selviytyminen ei onnistu ilman toistuvia leipäjonokäyntejä. Tilapäiseksi tarkoitettu apu on eläkeläisen kohdalla pysyvää.

Säännöllistä avuntarvetta voi pitää merkinä vakavista taloudellisista ongelmista. Vaikka eläkeläisten perusturvaan tehtiin tuntuva korotus vuonna 2011 takuueläkkeen astuessa voimaan, monen eläkeläisen arjessa selviytyminen näyttää vaativan perusturvaa täydentävää hyväntekeväisyysapua.

Havainnot ilmentävät pitkittyneen pienituloisuuden yleisyyttä tarkastellussa väestöryhmässä. Pitkittyneen pienituloisuuden tiedetään olevan yleisintä eläkeläisillä, koska heidän tulonsa säilyvät tyypillisesti suhteellisen muuttumattomina ajan myötä (Suoniemi & Riihelä 2015). 75-vuotiailla eläkeläisnaisilla pienituloisuus on kaikkein yleisintä, joskaan pienituloisuus ei ole yleistynyt viimeisen kymmenen vuoden aikana. Nuoremmilla eläkeläisillä pienituloisuus on sen sijaan yleistynyt (Rantala & Riihelä 2017).

Miten ruoka-apuun turvautuvat eläkeläiset kokevat apuun turvautumisen? Taulukossa 4 on esitelty avunsaajien kokemuksia leipäjonosta. Eläkeläiset eivät koe apuun turvautumista juuri sen nöyryyttävämmäksi kuin muutkaan avunsaajat. Alle 65-vuotiaiden ja 65 vuotta täyttäneiden eläkeläisten kokemuksia tarkasteltaessa havaitaan, että ruoka-apuun turvautumista itselleen nöyryyttävänä pitävien osuus on kuitenkin selvästi suurempi vanhemmassa ikäryhmässä kuin nuoremmassa: 42 prosenttia yli 65 vuotiaista eläkeläisistä pitää apuun turvautumista nöyryyttävänä. Sama havainto tehdään tiedusteltaessa suhtautumista siihen mahdollisuuteen, että naapurit tai sukulaiset näkisivät vastaajan hakemassa ruokaa. On ilmeistä, että erityisesti iäkkäät eläkeläiset kokevat ruoka-avun leimaavaksi avustusmuodoksi.

Edellisestä havainnosta huolimatta ruoka-apuun turvautuvien eläkeläisten kokemukset ruoka-avusta ovat varsin positiivisia. Suuri enemmistö eläkeläisistä katsoo jaetun ruoan olevan laadukasta ja eläkeläisten keskuudessa ruokaa laadukkaana pitäviä on selvästi enemmän kuin muiden avunsaajien keskuudessa. Vastaavasti eläkeläiset kokevat mui-

Taulukko 2. Ruoka-apuun turvautumisen määrä viimeisen vuoden aikana (%)

Olen asioinut ruokapankissa /leipäjonossa	Alle 65-vuotiaat eläkeläiset (N = 671)	65 vuotta täyttäneet eläkeläiset (N = 505)	Muut (N = 1 970)
Joka viikko	29,4	37,0	28,7
Keskimäärin joka toinen viikko	28,2	25,0	25,2
Keskimäärin kerran kuukaudessa	17,7	19,4	21,1
Muutaman kerran vuodessa	24,7	18,6	25,0

Taulukko 3. Asiakkuuden kesto vuosina, helsinkiläiset avunsaajat vuonna 2016 (%)

	Alle 65-vuotiaat eläkeläiset (N = 126)	65 vuotta täyttäneet eläkeläiset (N = 109)	Muut (N = 451)
Olen turvautunut ruoka-apuun			
Alle vuoden	19,0	16,5	27,9
Yli vuoden – alle 3 vuotta	31,7	34,9	33,3
Yli 3 vuotta – alle 5 vuotta	16,7	19,3	20,0
5–10 vuotta	23,0	15,6	12,6
Yli 10 vuotta	9,5	13,8	6,2

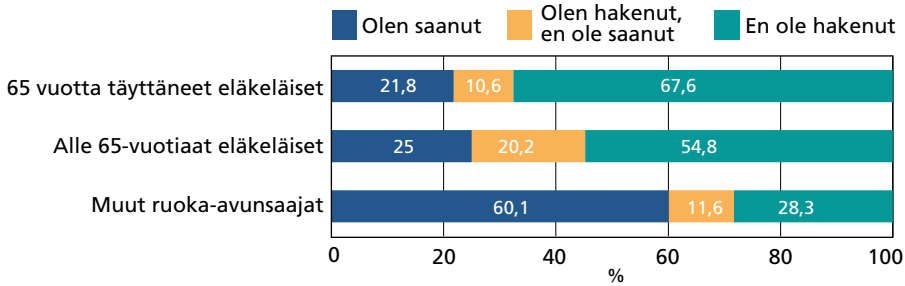
Taulukko 4. Ruoka-apuun turvautuvien kokemuksia saamastaan avusta (%)

	Alle 65-vuotiaat eläkeläiset (N = 670)	65 vuotta täyttäneet eläkeläiset (N = 471)	Muut (N = 2 066)
Ruoan hakeminen on minulle nöyryyttävää			
Täysin samaa mieltä	12,1	20,4	13,6
Osittain samaa mieltä	20,6	21,9	20,8
En halua, että naapurini tai sukulaiseni näkevät minut hakemassa ruokaa			
Täysin samaa mieltä	16,4	27,3	18,6
Osittain samaa mieltä	13,9	13	16,4
Jaettu ruoka on laadukasta			
Täysin samaa mieltä	45,7	45,9	32,6
Osittain samaa mieltä	30,4	33,5	36,3
Muiden tapaaminen ruokajonossa on minulle tärkeää			
Täysin samaa mieltä	42	48,7	23,5
Osittain samaa mieltä	21,7	20,5	22,6
Ruoanjakelu on järjestetty hyvin			
Täysin samaa mieltä	60,6	60,8	49,5
Osittain samaa mieltä	22,5	19,8	29

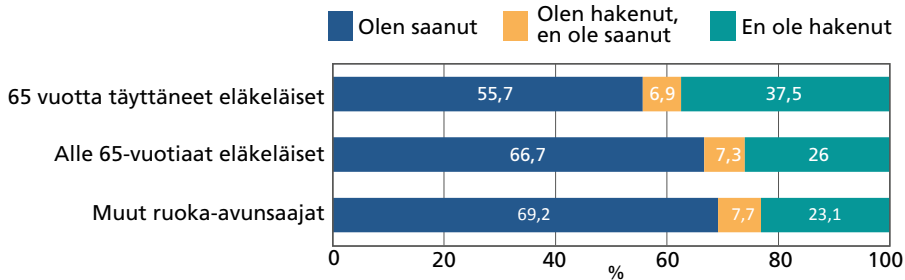
ta avunsaajia useammin, että ruoanjakelu on järjestetty hyvin. Eläkeläiset eroavat muista avunsaajista myös siinä, että heille muiden ihmisten (toisten avunsaajien tai auttajien) tapaaminen on hyvin tärkeää. Leipäjonossa voi kohdata tuttuja ihmisiä, joiden kanssa on mukava jutella ruokakas-
sia jonottaessa.

Missä määrin ruoka-apua hakevat eläkeläiset turvautuvat toimeentulotuen, asumistukeen ja diakonia-apuun?

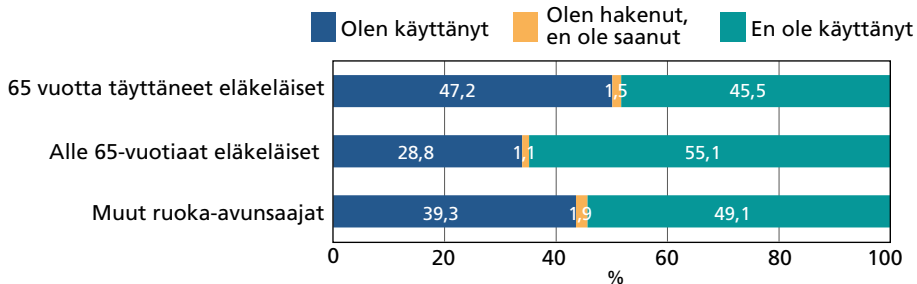
Toimeentulotukiasiakkuutta, erityisesti toimeentulotuen pitkäaikaisasiakkuutta, on pidetty perinteisesti Pohjoismaissa yhtenä köyhyysmittarina. Toimeentulotuki on nimittäin viimesijainen ja tarveharkintainen sosiaalietuus, jota ei ole tarkoitettu pitkäaikaiseksi tukimuodoksi. 65-vuotiaista suomalaisista toimeentulotukea on vuoden aikana saanut noin kaksi prosenttia. 65 vuotta täytäneistä toimeentulotuen pitkäaikaisasiakkaina on

Kuvio 1. Toimeentulotuen hakeminen ja saaminen viimeisen 2 kuukauden aikana (%).

Kuvio 2. Asumistuen hakeminen ja saaminen viimeisen 2 kuukauden aikana.

Kuvio 3. Seurakunnan palveluiden (mm. diakonia-apu) käyttäminen viimeisen 2 kuukauden aikana (%).

alle yksi prosentti. (Sotkanet 2018.) Seuraavaksi tarkastellaan, missä määrin ruoka-apuun turvautuvat eläkeläiset ovat toimeentulotuen, yleisen asumistuen sekä seurakuntien tarjoaman diakonia-avun parissa.

Kuvio 1 osoittaa, että toimeentulotuen saaminen on eläkeläisten kohdalla huomattavasti harvinaisempaa kuin muiden avunsaajien parissa. Toimeentulotukea on viimeisen kahden kuukauden aikana saanut 60 prosenttia muista avunsaajista, mutta eläkeläisistä vain noin joka neljäs (24 %). Vastaavasti 60 prosenttia eläkeläisistä ei ole hakenut toimeentulotukea viimeisen kahden kuukauden aikana, kun muissa ryhmissä toimeentulotukea hakemattomien osuus on 28 prosenttia. Ha-

kemattomien osuus on kaikkein korkein 65 vuotta täyttäneillä eläkeläisillä. Eläkeläiset saattavat kokea toimeentulotuen hakemisen vaikeaksi tai leimaavaksi – tai ainakin vaikeammaksi ja leimaavamaksi kuin ruoka-apuun turvautumisen. Taustalla saattaa olla myös tietämättömyys tukimuodosta ja siitä, kuka siihen on oikeutettu. Toimeentulotuen alikäytön onkin todettu olevan merkittävää nimenomaan vanhemmissa kotitalouksissa (Kuivalainen 2007; Ahola ym. 2014).

Asumistuen hakemisen kohdalla (kuvio 2) havaitaan samanlainen tilanne kuin toimeentulotuksessa, varsinkin kun tarkastellaan 65 vuotta täyttäneitä eläkeläisiä. Vajaa kolmannes kaikista eläkeläisistä ei ole hakenut asumistukea, ja asumistukea

saa pienempi osuus kuin muissa avunsaajaryhmissä. Leipäjonossa tarjottava sosiaaliturvaetusneuvonta saattaisi kohentaa eläkeläisten toimeentuloa, mikäli se lisäisi asumistuen käyttöä. On kuitenkin mahdollista, etteivät eläkeläiset ole tulojensa puolesta nähin etuuksiin oikeutettuja.

65 vuotta täyttäneet eläkeläiset turvautuvat ruoka-avun lisäksi usein myös seurakuntien diakoniatyön tarjoamaan apuun. Lähes puolet 65 vuotta täyttäneistä eläkeläisistä on käyttänyt seurakunnan diakoniatyön palveluita viimeisen kahden kuukauden aikana. Alle 65-vuotiaat eläkeläiset puolestaan turvautuvat tähän apuun iäkkäämpiä harvemmin. Se, että diakonia-apu kohtaa erityisen paljon iäkkäitä eläkeläisiä, ilmenee myös diakoniabarometrissä (esim. Gävert 2016).

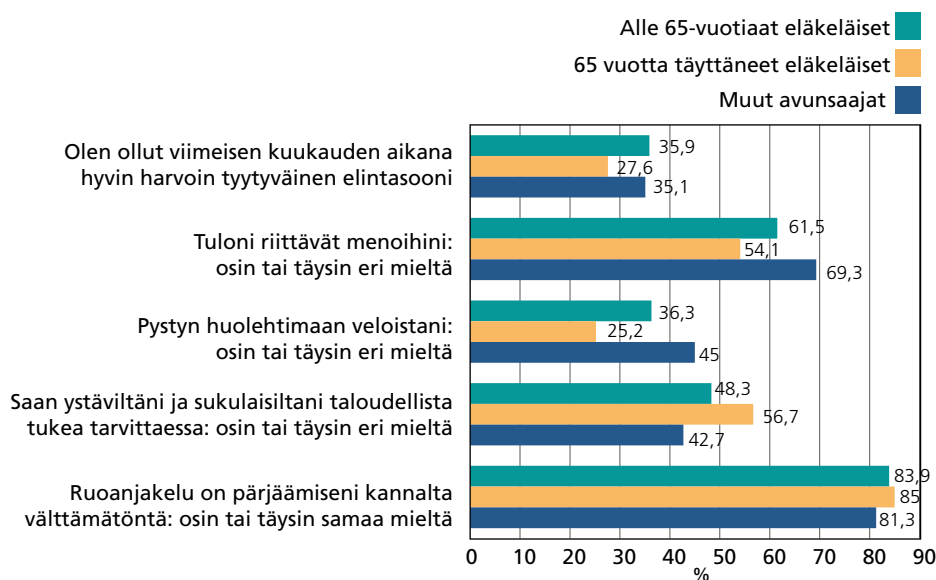
Taloudellinen huono-osaisuus

Suomalainen köyhyys on absoluuttisen puutteen ja kurjuuden sijaan suhteellista, toisin sanoen heikkoa toimeentuloa suhteessa muihin suomalaisiin (Eskelinen & Sironen 2017). Taloudellisen huono-osaisuuden käsite ilmentää siten suomalaista pienituloisuutta köyhyyden käsitettä paremmin. Taloudellisen huono-osaisuuden voi ajatella koostuvan suhteellisen pienituloisuuden lisäksi erilaisista köyhyyskokemuksista, kuten heikosta elintasosta, sekä tulojen ja menojen epäsuhdas-

ta ja vaikeuksista selviytyä veloista, kokemuksena taloudellisen tuen puutteesta läheisiltä ja hyväntekeväisyysavun välttämättömyydestä oman pärjäämisen kannalta. Leipäjonoon turvautuminen itessään pidetään suomalaisen hyvinvointivaltion kontekstissa taloudellisen huono-osaisuuden mittarina (Hänninen ym. 2008).

Aikaisempi tutkimus osoittaa, että eläkeläiset ovat yllidustettuna niiden avunsaajien ryhmässä, jotka kokevat vähiten sekä syvää taloudellista huono-osaisuutta että ns. kasautunutta huono-osaisuutta (syviä taloudellisia, sosiaalisia ja terveydellisiä ongelmia samanaikaisesti) (Ohialo ym. 2015). Kuviossa 4 tarkastellaan, kuinka alle 65-vuotiaat eläkeläiset, 65 vuotta täyttäneet eläkeläiset sekä muut avunsaajat kokevat taloudellista huono-osaisuutta viiden eri mittarin perusteella.

Eläkeläisten, erityisesti 65 vuotta täyttäneiden, tilanne on keskimäärin parempi kuin muiden avunsaajien. Tästäkin huolimatta eläkeläisten enemmistö on osin tai täysin sitä mieltä, etteivät tulot riitä menoihin. Myös vaikeudet veloista selviämässä ovat suhteellisen yleisiä. Taloudellisen huono-osaisuuden kokemukset eroavat kahden ikäryhmän eläkeläisillä toisistaan siten, että 65 vuotta täyttäneiden taloudellisen huono-osaisuuden kokemukset näyttävät lievemmilta kuin nuorempien eläkeläisten. Vaikeudet selviytyä veloista sekä tulojen ja meno-

Kuvio 4. Alle 65-vuotiaiden ja 65 vuotta täyttäneiden eläkeläisten kokemuksia taloudellisesta huono-osaisuudesta (%).

jen epäsuhta leimaavat alle 65-vuotiaiden eläkeläisten taloudellista huono-osaisuutta 65 vuotta täyttäneitä enemmän. Alle 65-vuotiaat eläkeläiset ovat yhtä harvoin tyytyväisiä elintasoonsa kuin muutkin avunsaajat. Iäkkäämpi eläkeläisryhmä puolestaan kokee nuorempia useammin ystäviltä ja sukulaisilta saamansa avun riittämättömäksi: miltei puolet 65 vuotta täyttäneistä eläkeläisistä kokee, ettei saa lähipiiriltään taloudellista tukea. Lisäksi 65 vuotta täyttäneet eläkeläiset ovat muita avunsaajia harvemmin tyytymättömiä elintasoonsa.

Vaikka kummankin ikäryhmän eläkeläisten taloudellisen huono-osaisuuden kokemukset ovat kokonaisuudessaan hieman muita avunsaajia lievempiä, eläkeläiset kokevat muita avunsaajia useammin hyväntekeväisyysruoka-avun välttämättömäksi pärjäämisen kannalta: 65 prosenttia eläkkeellä olevista vastaajista on täysin samaa mieltä, että ruoka-apu on pärjäämisen kannalta välttämätöntä. Lisäksi joka viides on jossain määrin samaa mieltä tämän väittämän kanssa.

Taloudellista huono-osaisuutta selittävät tekijät

Seuraavaksi selvitetään, mitkä tekijät selittävät eläkeläisten kokemusta taloudellisesta huono-osaisuudesta. Koska taloudellisen huono-osaisuuden näyttää hieman erilaiselta kummassakin ikäryhmässä, taloudellisen huono-osaisuuden kokemusta tarkastellaan erikseen alle 65-vuotiaiden ja 65 vuotta täyttäneiden ikäryhmissä. Lisäksi sama analyysi tehdään myös ei-eläkeläisille. Tutkimusmenetelmänä on lineaarinen regressioanalyysi, jonka avulla estimoidaan taloudellista huono-osaisuutta kuvaavan vastemuuttujan lineaarista riippuvuutta selittävästä muuttujista.

Vastemuuttuja on viidestä taloudellista huono-osaisuutta mittavasta muuttujasta yhteenlaskettu summamuuttuja. Summamuuttuja koostuu edellä (kuviossa 4) esitetyistä taloudellista huono-osaisuutta mittaavista väittämistä. Muuttujia on käytetty kolmiluokkaisina siten, että huonoin taloudellinen tilanne saa arvon 3, kohtalainen arvon 2 ja paras taloudellinen tilanne arvon 1. Tällä tavalla muodostettu summamuuttuja saa arvoja välillä 5–15. Summamuuttujan suurin arvo tarkoittaa voimakkainta taloudellista huono-osaisuutta ja pienin arvo lievintä taloudellista huono-osaisuutta. Summamuuttujan perusteella eläkeläisten

kokeman taloudellisen huono-osaisuuden keskiarvo on 11².

Selittäviksi muuttujiksi on valittu tekijöitä, joiden on aiemmassa tutkimuksessa osoitettu ennustavan taloudellista huono-osaisuutta³:

- Sukupuoli [ruoka-apuun turvautuvien miesten huono-osaisuus on näkyvämpää ja syvempää, iäkkäiden naisten huono-osaisuuden kokemukset yleisiä (Laihiala 2018)]
- Ikä [iäkkäimpien eläkeläisten pitkittyneen köyhyyden riski on suurin (Riihelä & Suonemi 2015)]
- Kotitalouden koko [Yksin asuvat joutuvat selviytymään kustannuksistaan yksin ja kokevat huono-osaisuutta useammin kuin muissa kotitaloustyypeissä elävät (Kauppinen ym. 2014)]
- Asumismuoto [vuokra-asuminen tarkoittaa omistusasumista suurempaa asumiskustannusrasitetta (SVT 2013)]
- Koulutus [matalasti koulutettujen köyhyyskokemukset ovat yleisempiä kuin korkeammin koulutettujen; matala koulutus ennustaa pienipalkkaista työuraa ja siten myös pientä eläkettä (Kuivalainen ym. 2017)]
- Ruokapankkiasiakkuuden toistuvuus [mitä säännöllisemmin apuun turvautuu, sitä vaikeampi elämäntilanne on (Laihiala 2018)]
- Tyytyväisyys fyysisen terveyteen [heikko terveys kasvattaa eläkeläisten elinkustannuksia (Vaalavuo 2018)]
- Tyytyväisyys henkiseen terveyteen [mielenterveysongelmat aiheuttavat kustannuksia ja vaikeuttavat elämänhallintaa]
- Yksinäisyyden kokemus [yksinäisyyttä kokevalta puuttuvat usein sosiaaliset turvaverkot (Kainulainen 2016)]
- Ongelmia päihteiden kanssa [päihteisiin kuluva raha on pois muusta kulutuksesta; elämänhallinta kärsii]

Analyysissä selitetään kummankin ikäryhmän eläkeläisten taloudellisen huono-osaisuuden kokemista. Analyysi on toteutettu Stata 14 -tilastoanalyysiohjelman regress- ja margins-toimintojen avulla. Toiminto laskee osana regressioanalyysia niin sanotut keskimääräiset marginaaliefektit (dy/dx , engl. *average marginal effects, AME*).

2 Alle 65-vuotiailla eläkeläisillä summamuuttuja keskiarvo on 11,0 ja 65 vuotta täyttäneillä 10,9.

3 Selittävien muuttujien sisältämät puuttuvat havainnot on käsitelty yhdenmukaisesti. Analyysissä käytettyjen muuttujien jakaumat on esitetty liitetaulukossa 2 (ks. www.julkari.fi).

Taulukko 5. Lineaarinen regressioanalyysi. Taloudellisen huono-osaisuuden kokeminen alle 65-vuotiailla ja 65 vuotta täyttäneillä eläkeläisillä sekä muilla avunsaajilla

	Alle 65-vuotiaat eläkeläiset		65 vuotta täyttäneet eläkeläiset		Muut avunsaajat	
	dy/dx	(s.e.)	dy/dx	(s.e.)	dy/dx	(s.e.)
Sukupuoli						
Mies
Nainen	0,132	(0,215)	0,565	(0,265)	0,273*	(0,122)
Ikä						
35 tai alle
36–45	0,348	(0,544)			0,604***	(0,169)
46–55	0,797	(0,486)			0,902***	(0,160)
56 tai enemmän	1,435**	(0,464)			0,605**	(0,181)
Kotitalouden koko						
Yksi aikuinen
Kaksi aikuista	0,240	(0,228)	0,192	(0,286)	-0,188	(0,123)
Asumismuoto						
Omistusasunto
Vuokra-asunto/muu	0,111	(0,288)	0,722*	(0,277)	-0,302	(0,188)
Koulutus						
Perus- tai kansakoulu
Lukio tai ammattikoulu	0,000	(0,230)	0,113	(0,298)	-0,126	(0,135)
Opisto tai korkeakoulu	0,225	(0,294)	-0,502	(0,352)	-0,009	(0,163)
Ruoka-avun asiakkuus keskimäärin						
Muutaman kerran vuodessa tai harvemmin
Kerran kuukaudessa	0,143	(0,317)	0,113	(0,403)	0,390*	(0,173)
Joka toinen viikko	0,762**	(0,282)	1,084**	(0,374)	0,863***	(0,166)
Joka viikko	1,000***	(0,282)	1,277***	(0,348)	0,935***	(0,164)
Tytyväisyys fyysiseen terveyteen						
Jatkuvasti / melko usein
Joskus	1,187***	(0,264)	1,069**	(0,331)	0,744***	(0,150)
Hyvin harvoin	1,544***	(0,283)	1,653***	(0,331)	1,113***	(0,200)
Tytyväisyys henkiseen terveyteen						
Jatkuvasti / melko usein
Joskus	0,462	(0,278)	0,521	(0,349)	0,387*	(0,157)
Hyvin harvoin	1,052**	(0,329)	0,370	(0,477)	0,441	(0,235)
Yksinäisyys						
Hyvin harvoin
Joskus	0,093	(0,243)	0,059	(0,303)	0,470**	(0,201)
Jatkuvasti / melko usein	0,453	(0,280)	0,735*	(0,354)	0,674***	(0,355)
Ongelmia päihteiden kanssa						
Täysin / osin eri mieltä
Ei samaa eikä eri mieltä	0,220	(0,358)	1,405	(0,733)	0,113	(0,209)
Täysin / osin samaa mieltä	0,185	(0,277)	0,064	(0,450)	0,302*	(0,148)
R ²	0,195		0,23		0,149	
BIC	2 715		1 536		7 252	
N	565		327		1 581	

Marginaaliefekti kuvaa keskimääräistä nousua tai laskua kategorisen selittävän muuttujan asteikolla. (Williams 2012, 323–324). Lisäksi taulukossa on esitetty estimaattien keskivirheet (s.e.). Luku osoittaa regressiomallin virhetermien keskihajonnan: mitä suurempi hajonta, sitä pienempi mallin selitysvaiva.

Analyysi osoittaa (taulukko 5), että kaikista mal- lissa mukana olevista selittävästä tekijöistä heikko- si koettu fyysinen terveydentila ja avunhakemisen säännöllisyys selittävät varsin voimakkaasti eläke- läisten kokemusta taloudellisesta huono-osaisuude- sta kummassakin ikäryhmässä, alle 65-vuotiailla ja 65 vuotta täyttäneillä eläkeläisillä. Nuorem- man ikäryhmän vanhin ikäryhmä, 55–65-vuo- tiaat eläkeläiset, kokee taloudellista huono-osai- suutta todennäköisemmin kuin tätä nuoremmat eläkeläiset.

65 vuotta täyttäneillä eläkeläisillä yksinäisyyden (melko usein tai jatkuvasti) kokeminen kasvattaa taloudellisen huono-osaisuuden kokemista. Al- le 65-vuotiaiden taloudellisen huono-osaisuuden kokemusta selittää heikon fyysisen terveydentilan lisäksi myös tyytymättömyys henkiseen tervey- teen. Tulos on johdonmukainen sen suhteen, että ryhmässä on työkyvyttömyyseläkeläisiä ja mielen- terveystoiminta ovat suhteellisen yleinen työky- vttömyyseläkkeen peruste Suomessa.

Matala koulutustaso tai vuokra-asuminen ei sel- litä keskimääräistä voimakkaampaa taloudellisen huono-osaisuuden kokemista kummassakaan ikä- ryhmässä. On jossain määrin yllättävää, ettei päih- deongelma tai yhden aikuisen kotitaloudessa asu- minen selitä keskimääräistä voimakkaampaa ta- loudellisen huono-osaisuuden kokemista. Myös- kään yksinäisyyden kokeminen ei selitä taloudel- lisen huono-osaisuuden kokemista alle 65-vuo- tiailla eläkeläisillä. Tähän on luultavasti syynä se, että yksin asumiseen ja yksinäisyyden kokemuk- siin osataan sopeutua. Vain hyvin harva eläkeläi- nen kokee alkoholin tai muut päihde-ongelmak- seen, joskin päihdeongelma on selvästi yleisem- pää alle 65-vuotiaiden kuin 65 vuotta täyttänei- den keskuudessa.

65 vuotta täyttäneiden eläkeläisten taloudelli- sen huono-osaisuuden kokemus selittyy analyysis- sä mukana olevilla tekijöillä voimakkaammin kuin nuorempien eläkeläisten kokemus. Muilla avun- saajilla selitysvaiva on hieman heikompi kuin alle 65-vuotiailla eläkeläisillä.

Muiden avunsaajien kokemus taloudellisesta huono-osaisuudesta selittyy eläkeläisiä voimak-

kaammin yksinäisyyden kokemisella. Lisäksi alle 36 vuoden ikä ja miessukupuoli näyttää suojele- van ei-eläkeläisiä taloudelliselta huono-osaisuudel- ta. Kuten myös eläkeläisillä, muiden avunsaajien taloudellisen huono-osaisuuden kokemista selittää säännöllinen ruoka-apuun turvautuminen. Myös fyysiseen terveyteen tyytymättömyyden kohdal- la on yhteys, joskaan se ei ole yhtä voimakas kuin eläkeläisillä.

Yhteenveto ja johtopäätökset

Eläkeläisten osuus ruoka-apuun turvautuvista on merkittävä. Tarkastelluissa aineistoissa kaksi vii- destä ruoka-apuun turvautuvasta on eläkkeellä. Tämä on virallisten köyhyystilastojen valossa yl- lättävää, sillä eläkeläisten köyhyysriski on muita perusturvalla eläviä väestöryhmiä matalampi. Toi- saalta pitkittynyt köyhyys on iäkkäimpien eläke- läisten, erityisesti naisten, parissa yleistä kaikkii- n muihin väestöryhmiin verrattuna (Suoniemi & Riihelä 2015).

Edeltävä analyysi osoittaa, etteivät ruoka-apuun turvautuvat eläkeläiset ole yksinomaan iäkkäistä vanhuuseläkeläisistä koostuva ryhmä vaan merkit- tävä osa heistä, yli puolet, on iältään alle 65-vuo- tiaita. Alle 65-vuotiaista vanhin ikäryhmä, 55 vuotta täyttäneet, kokee muita eläkeläisryhmiä voimakkaammin taloudellista huono-osaisuut- ta, ja he myös käyvät määrällisesti eniten leipä- jonossa. Myös aiemmissa tutkimuksissa on tullut esiin nuorempien eläkeläisten muita heikompi toi- meentulo (Kuivalainen ym. 2017; Ahonen ym. 2018). Alle 65-vuotiaiden eläkeläisten suuri mää- rä leipäjonossa osoittaa, etteivät viralliset köyhyys- tilastot tunnista eläkeläisten taloudellista huono- osaisuutta riittävässä laajuudessa.

Ruoka-apuun turvautuvien eläkeläisten huono- osaisuutta ilmentää pitkään jatkunut taloudelli- nen niukkuus ja ruoka-avun pitkäaikaisasiakkuus. Tulos tukee aikaisemman tutkimuksen päätelmiä, joiden mukaan eläkeläisten huono-osaisuutta ei määritä syvin mahdollinen taloudellinen ahdin- ko (Ohisalo ym. 2015). Eläkeläisten taloudellista huono-osaisuutta määrittävät erityisesti kokemuk- set heikosta elintasosta sekä avun pitäminen pär- jäämisen kannalta välttämättömänä. Näitä koke- muksia selittävät heikoksi koettu fyysinen tervey- dentila sekä säännöllinen turvautuminen ruoka- apuun. Lisäksi taloudelliselle huono-osaisuudel- le altistavat 55–64 vuoden ikä sekä kokemus hei-

kosta mielenterveydestä. Tulos on yhdenmukainen niiden aiempien tutkimustulosten kanssa, joiden mukaan suuret terveystulokset ovat eläkeläisten rasitteena (Vaalavuo 2018). Selvitykset, joissa tarkastellaan suomalaisten köyhyysriskiä terveydentila ja terveystulosten, ovat oikeilla jäljillä sikäli, että pienituloisten eläkeläisten köyhyysriski kasvaa, kun terveystulokset huomioidaan. Terveystulosten lisäksi pienituloisen taloudellista tilannetta heikentää suuri asumiskustannusrasite, sillä suurin osa eläkeläisistä asuu yhden aikuisen kotitaloudessa ja enemmistö vuokralla.

Ruoka-apuun turvautuvien eläkeläisten on vaikea saada tulonsa riittämään sekä ruokaan ja muihin välttämättömiin menoihin että terveydenhoitoon ja lääkkeisiin. Ruoka-apuun turvautuminen tuo helpotusta arkeen tilanteissa, joissa ruokamenoista on pakko tinkiä tai rahaa ruoan ostamiseen ei yksinkertaisesti ole. Lähes kaikki apuun turvautuvat eläkeläiset kokevat hakemansa avun pärjäämisensä kannalta välttämättömäksi. Näin ruoka-apu paikkaa yhteiskunnan rikkinaisia turva verkkoja. Järjestelmän epäonnistumista ilmentävät muun muassa sen vaikeudet tunnistaa avun tarvitsija ja vastata yksilöllisiin tarpeisiin, toimeentulotuen alikäyttö, kohtuuhintaisten vuokra-asuntojen puute sekä liian matala perusturvan taso. Ruoka-apuun turvaututaan siksi, että muualta saatava apu on riittämätöntä, sitä ei ole saatavilla tai siihen ei osata tai haluta turvautua. Pienituloisen eläkeläinen on elänyt pienillä tuloillaan tyypillisesti jo pitkään, jolloin viimeisetkin joustot on käytetty.

Eläkeläisten kokemukset ruoka-avusta ovat ambivalentteja. Yhtäältä eläkeläiset kokevat häpeää ruoka-apuun turvautumisesta muita ryhmiä useammin, toisaalta positiiviset kokemukset ruoka-avusta ovat yleisiä. Eläkeläiset pitävät saamaansa ruokaa laadukkaana, kokevat, että apu on järjestetty hyvin, ja pitävät kohtaamisia leipäjonossa tärkeämpinä kuin muut avunsaajat. Tulosten perusteella on selvää, että vaikka apuun turvautuminen koetaankin nöyryyttäväksi eikä läheisten toi-

vota näkevän avunsaajaa leipäjonossa, eläkeläiset arvostavat saamaansa apua suuresti.

Ruoka- ja diakonia-apuun turvautuminen vaikuttaa olevan iäkkäille eläkeläisille mieluisampaa tai helpompaa kuin toimeentulotuen hakeminen. Voi myös olla, että eläkeläiset eivät ole toimeentulotukeen oikeutettuja tai eivät osaa tai halua hakea sitä. Ruoka-apuun turvautuminen voi kertoa sellaisesta taloudellisesta huono-osaisuudesta, jota tilastoissa ei havaita ja jota yhteiskunnan viimesijainen turva ei ota huomioon. Ruoka-apuun turvautuvilla eläkeläisillä saattaa olla kustannuksia, joita virallisissa laskelmissa ei huomioida, sekä toisaalta sellaisia tuloja ja varallisuutta, joka estää toimeentulotuen saamisen. Ruoka-avun uusia muotoja pohdittaessa olisikin tärkeää miettiä keinoja, jolla voidaan ohjata avuntarvitsijoita palveluiden ja etuuksien piiriin ja varmistaa, että he saavat tilanteeseensa soveltuvat etuudet. Ruoka-apuun turvautuvien eläkeläisten toimeentulotuen alikäytön syyt ja laajuutta olisi myös syytä selvittää tarkemmin.

Hyväntekeväisyysapu auttaa selviytymään niukkuudessa, muttei ratkaise niukkuuden taustalla vaikuttavia toimeentulo- ja terveysongelmia. Suomalaisen sosiaali- ja eläketurvan tavoitteena tulisi olla tilanne, jossa kenenkään ei tarvitsisi turvautua ruoka-apuun. Ruoka-apuun turvautuvien eläkeläisten huono-osaisuuden kokemuksiin tulisi pureutua tulevaisuudessa tätä tutkimusta tarkemmin, jotta heidän tarpeitaan voitaisiin tunnistaa. Leipäjonossa käyvien eläkeläisten terveydentilan kohentaminen torjuisi osaltaan taloudellista huono-osaisuutta.

Eläkeläisten taloudellista huono-osaisuutta saisi parhaiten kitkettyä puuttamalla eläkeläisille maksettaviksi koituviiin lääke-, terveyskeskus- ja sairaalamaksuihin, tarjoamalla kohtuuhintaista vuokra-asumista sekä korottamalla perusturvan tasoa. Terveysterot, eriarvoisuus ja siten väestöryhmien välisten erojen kasvu ovat tämän tutkimuksen perusteella merkittävä yhteiskuntapoliittinen huolenaihe.

KIRJALLISUUS

- Ahonen, Kati & Palomäki, Liisa-Maria & Polvinen, Anu (2018) Eläkeläisten toimeentulokokemukset vuonna 2017. Tutkimuksia 03. Helsinki: ETK.
- ETK (2018) Tilasto Suomen eläkkeensaajista. <https://www.etk.fi/tutkimus-tilastot-ennusteet/tilastot/elakkeensaajat/kaikki-elakkeensaajat/> (luettu 4.12.2018)
- Gävert, Titi (2016) Diakoniabarometri. Julkaisuja 45. Helsinki: Kirkon tutkimuskeskus.
- Hippi, Kari (1997) Köyhyys, nälkä ja ruokajono hyvinvointivaltiossa. Pelastusarmeijan sosiaalinen avustustyö 1990–1996 ja Turun ruokajonolaiset. Turku: Turun yliopisto.
- Hänninen, Sakari & Karjalainen, Jouko & Lehtelä, Kirsi-Marja & Silvasti, Tiina (toim.) (2008) Toisten pankki. Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa. Helsinki: Stakes, 115–124.
- Kainulainen, Sakari (2016) Yksinäisen elämänlaatu. Teoksessa Juho Saari (toim.) Yksinäisten Suomi. Helsinki: Gaudeamus, 114–128.
- Kauppinen, Timo M & Martelin, Tuija & Hannikainen-Ingman, Katri & Virtala, Esa (2014) Yksin asuvien hyvinvointi. Mitä tällä hetkellä tiedetään? Helsinki: THL.
- Kirkko & Kaupunki (2018) Ennätysmäärä jonottaa Myllypurossa ruokaa, jota jaetaan suuren tarpeen vuoksi myös jouluaattona – ”Vapaaehtoiset halusivat antaa joulumieltä” <https://www.kirkkojakaupunki.fi/-/neljannesmiljoona-kavijaa-ruojajonossa-myllypurossa-uuden-ruoka-apumallin-kehittaminen-jatkuu> (luettu 4.12.2018)
- Kirkkopalvelut (2016) Yhä useampi suomalainen joutuu turvautumaan ruoka-apuun. <https://evl.fi/uutishuone/tiedotearkisto/-/items/item/1802/Yha+uusempi+suomalainen+joutuu+turvautumaan+ruoka-apuun> (luettu 4.12.2018)
- Kuivalainen, Susan & Rantala, Juha & Ahonen, Kati & Kuitto, Kati & Palomäki, Liisa-Maria (toim.) (2017) Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo 1995–2015. Tutkimuksia 01. Helsinki: ETK.
- Laihiala, Tuomo (2018) Kokemuksia ja käsityksiä leipäjonosta: huono-osaisuus, häpeä ja ansaitsevuus. *Dissertations in Social Sciences and Business Studies* 163. Kuopio: Itä-Suomen yliopisto.
- Mäkinen, Lauri (2017) Viitebudjetti köyhyyden mittarina – muuttuuko köyhyyden kuva? *Yhteiskuntapolitiikka* 82 (2), 153–164.
- Ohisalo, Maria (2017) Murusia hyvinvointivaltion pohjalla. Leipäjonot, koettu hyvinvointi ja huono-osaisuus. *Dissertations in Social Sciences and Business Studies* 148. Kuopio: Itä-Suomen yliopisto.
- Ohisalo, Maria & Laihiala, Tuomo & Saari, Juho (2015) Huono-osaisuuden ulottuvuudet ja huono-osaisuuden kasautuminen leipäjonossa. *Yhteiskuntapolitiikka* 80 (5), 435–446.
- Ohisalo, Maria & Saari, Juho (toim.) (2014) Kuka seiso leipäjonossa? Ruoka-apu 2010-luvun Suomessa. Helsinki: KAKS.
- Rantala, Juha & Riihelä, Marja (2017) Eläkeläisten käytettävissä oleva tulo. Teoksessa Susan Kuivalainen ym. (toim.) Eläkkeet ja eläkeläisten toimeentulo 1995–2015. Tutkimuksia 01. Helsinki: ETK, 89–118.
- Riches, Graham (2018) Food Bank Nations. Poverty, Corporate Charity and the Right to Food. 1st Edition. London & New York: Routledge.
- Riihelä, Marja & Suoniemi, Ilpo (2015) Tuloliikkuvuus ja köyhyyden pysyvyys. Teoksessa Heikki Taimio (toim.) Hyvinvointivaltio 2010-luvulla – mitä kello on lyönyt? Helsinki: Palkansaajien tutkimuslaitos, 170–188.
- Salonen, Anna S. (2016) Food for the Soul or the Soul for Food – Users’ Perspectives on Religiously Affiliated Food Charity in a Finnish city. Helsinki: University of Helsinki.
- Siiiki, Anna-Mari (2008) Myllypuron ruokajono – esimerkki hyvinvointiköyhyydestä. Teoksessa Sakari Hänninen ym. (toim.) Toisten pankki. Ruoka-apu hyvinvointivaltiossa. Helsinki: Stakes, 127–161.
- Silvasti, Tiina & Karjalainen, Jouko (2014) Finland: Hunger in a Nordic Welfare State. In G. Riches & T. Silvasti (eds.) *First World Hunger Revisited. Food Charity or Right to Food?* Basingstoke: Palgrave Macmillan, 72–86.
- SPR (2018) Raportti Kemin ja Rovaniemen ruoka-apukyselystä. Rovaniemi: SPR.
- SVT (2013) Suomen virallinen tilasto. Tulonjako. Tulot, asuminen ja asumismenot. http://www.stat.fi/til/tjt/2013/02/tjt_2013_02_2015-04-09_kat_003_fi.html (luettu 4.12.2018)
- Vaalavuo, Maria (2018) Sosiaali- ja terveystieteiden merkitys eläkeläisten toimeentulolle. Tutkimuksia 02. Helsinki: ETK.
- Williams, Richard (2012) Using the Margins Command to Estimate and Interpret Adjusted Predictions and Marginal Effects. *The Stata Journal* 12 (2), 308–331.

TIIVISTELMÄ

Tuomo Laibiala: Eläkeläiset hyväntekeväisyysruoka-avun asiakkaina

Miltei kaksi viidestä ruoka-apuun turvautuvasta on eläkkeellä. Tämä analyysi selvittää, millaiset eläkeläiset turvautuvat ruoka-apuun, kuinka usein he siihen turvautuvat, miten he kokevat avunsaamisen sekä missä määrin he ovat muiden tukimuotojen parissa. Lisäksi tarkastellaan ruoka-apuun turvautuvien eläkeläisten kokemuksia taloudellisesta huono-osaisuudesta ja selvitetään, mitkä tekijät selittävät keskimääräistä voimakkaampaa taloudellisen huono-osaisuuden kokemusta. Perusanalyysimenetelminä käytetään ristiintaulukointia ja suoria jakaumia. Taloudellista huono-osaisuutta selittäviä tekijöitä selvitetään lineaarisen regressioanalyysin ja marginaaliefektien avulla. Tutkimusaineistona käytetään kyselyaineistoja, jotka vuosina 2012–2016 toiminnut Huono-osaisin Suomi -hanke on kerännyt useasta ruoka-avun toimipisteestä.

Tutkimus paljastaa, että ruoka-apuun turvautuvat eläkeläiset eivät ole yksi yhdenmukainen iäkkäiden eläkeläisten ryhmä vaan enemmistö heistä on alle 65-vuotiaita. Vanhuuseläkeikää nuoremmat eläkeläiset, erityisesti 55–64-vuotiaat, ovat selvästi ylliedustettuna. 65 vuotta täyttäneiden ryhmästä suuri enemmistö on naisia, mutta nuoremmissa eläkeläisissä on hieman enemmän miehiä kuin naisia. Yli puolet asuu yksin ja valtaosa vuokralla, joskin iäkkäimpien kohdalla leipäjonoon turvautuminen on yleistä myös asumismuodon ollessa omistusasunto.

Eläkeläisten kokemukset ruoka-apuun turvautumisesta ovat ambivalentteja: apuun turvautumista pidetään nöyryyttävänä, mutta saatua apua arvostetaan ja se koetaan laadukkaaksi. 65 vuotta täyttäneet eläkeläiset turvautuvat ruoka-avun lisäksi diakonia-apuun muita avunsaajia useammin, nuoremmat eläkeläiset harvemmin. Sen sijaan toimeentulotukeen turvautuminen on eläkeläisten parissa selvästi harvinaisempaa kuin muiden avunsaajien kohdalla. Eläkeläisten taloudellisen huono-osaisuuden kokemukset ovat muita ruoka-apuun turvautuvia ryhmiä lievempiä, mutta ilmentävät pitkittyneessä niukkuudessa elämistä: ruoka-apu koetaan pärjäämisen kannalta välttämättömäksi ja apuun turvaututaan säännöllisesti keskimääräistä useammin. Lisäksi lähes kaikki eläkeläiset ovat turvautuneet ruoka-apuun pidempään kuin vuoden ajan. Eläkeläisten taloudellisen huono-osaisuuden kokemusta selittävät ennen kaikkea heikoksi koettu fyysinen terveys ja säännöllinen ruoka-apuasiakkuus. Tulos viittaa siihen, että terveysmenot, esimerkiksi korkeat lääkekulut ja terveyskeskusk maksut, ajavat eläkkeensaajia leipäjonoon.

Havainnot merkitsevät sitä, että hyvinvointivaltion kansalaiset joutuvat pohtimaan, riittävätkö rahat ruokaan, asumiseen vai lääkkeisiin. Pienituloiset ruoka-apuun turvautuvat eläkeläiset tarvitsisivat nykyistä enemmän tukea yhteiskunnalta, mutta eivät sitä joko saa tai hae. Hyväntekeväisyysapu auttaa selviytymään niukkuudessa, muttei ratkaise niukkuuden taustalla vaikuttavia toimeentulo- ja terveysongelmia.